ANMELDELSER

BØRN OG UNGE

Poul Duedahl og Marie Clement Hagstrup: Afvigernes Ø. København: Gads Forlag. 240 s. 299,95 kr.

Af Birgit Kirkebæk, professor emirata, Universitetet i Oslo

Der er tale om en megen gennemarbejdet, men samtidig letlæst bog, som Poul Duedahl og Marie C. Hagstrup har skrevet. Bogen har en flot billedside, bringer en række fine personportrætter og er udstyret med et godt noteapparat, en tidslinje og en litteraturliste. Samtidig er bogen smukt opsat og med en god og fremadskridende handling fra det udgangspunkt, som for de fleste Livømænd blot var en drøm: Flugt. Den overordnede problemstilling i bogen er det teoretiske tankegods, den politiske beslutningstagen, den professionelle ageren og en nutidig eftertanke bag, at et menneske som Mischa både var en af de først ankomne og en af de sidste tilbageværende på øen. Det har i den forbindelse været afgørende for forfatterne "at inddrage nogle af mændene og deres stemmer for på den måde at lade dem træde ud af fortidens skygger" (s. 19). Det synes jeg, at de har gjort med et godt udvalg af fint portrætterede personer.

Der er spændende nyt stof i bogen, som er forfatternes udgangspunkt for at skrive den: I 2020 dukkede der pludselig 12 kasser med hidtil ukendte dokumenter op i en lade på Livø. Forfatterne har kombineret de mange nye oplysninger herfra med det arkivmateriale, der befinder sig på Rigsarkivet, samt med tidligere handicaphistoriske udgivelser om Livøanstalten.

743 mænd var anbragt på Livø i kortere eller længere tid i perioden mellem 1911 og 1961, heraf mange genindlæggelser. Vejen gik typisk fra kortere eller længere tids anbringelse på Livø over sterilisation til en prøveperiode i kontrolleret familiepleje. Forudsætningen for at blive "prøvet ude" var, at den pågældende var villig til at lade sig sterilisere eller i nogle tilfælde kastrere, jf. de danske sterilisationslove af 1929, 1934 og 1935, som Lene Koch har skrevet om. Ifølge de to forfattere var fællesnævneren for alle anbragte "at de var dømt ude af det omgivende samfund på grund af deres asociale adfærd og dårlige dømmekraft. Manglende opdragelse, middelmådige skolekundskaber og undertiden nedsat intelligens var den bagvedliggende grund til anbringelsen, mens en overtrædelse af straffeloven ofte var den udløsende" (s. 27). Mændene på Livø blev fritaget fra straf mod en anbringelse under åndssvageforsorg på ubestemt tid, og her var Livø den yderste

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 198 01-12-2023 11:31:28

forpost i det system. Overlægen var enehersker i anstaltskomplekset, men han var så at sige politisk ansat til at varetage opgaven med at uskadeliggøre de såkaldt degenererede og moralsk åndssvage individer, så de ikke fik lejlighed til at formere sig eller ligge samfundet til byrde økonomisk og retligt.

De, der var på Livø, blev i journalerne rubriceret som vagabonder, tyve, seksualforbrydere, brandstiftere, attentatstiftere og præventivt anbragte. De sidstnævnte havde vist sig ustyrlige på de store anstalter, både hvad angik opførsel og med at stikke af. Intelligensprøver, men også kliniske vurderinger af deres gemyt, gik forud for placeringen – ofte bilagt udtalelser i journalen fra egen læge, præst, skolelærer og naboer. "Prototypen på Livømænd var mænd så tæt på den definerede normalitetsgrænse som muligt og ikke sjældent over. Den primære grund til anbringelsen under åndssvageforsorgen var ikke manglen på forstand, men manglen på dømmekraft", skriver forfatterne (s. 41), og fortsætter: "Åndssvagheden lå så at sige i følelseslivet" (s. 49). De anbragte blev betragtet som uimodtagelige for almindelig straf, og "det blev der aldrig ændret afgørende på. Så sent som i 1960 anslog inspektøren på Livø Anstalten, at en tredjedel af de anbragte havde en intelligenskvotient over 75" (s. 54).

I bogen følger vi mændenes rejse til Livø og deres erkendelse af, at de var der på ubestemt tid. Vi ser deres længsel efter familie og kærester, deres frustrerede seksualitet og forsøg på at erstatte det fysiske behov, ligesom deres argumentation for, at de var forkert placeret. Vi er også med, når det kommer til ophold i isolation i øens fængselscelle, den ringe tilmålte mad og de ansattes forsøg på at afhjælpe kedsomhed og frustration gennem filmforevisninger og årlige teaterforestillinger opført af de anbragte selv.

Med tanke på både Ervin Goffmans bog "Stigma – om afvigerens sociale identitet" og på Jan Grues bog "Jeg lever et liv som ligner jeres" betyder både blikket på de anbragte og de ritualer, der indgik i placeringen på Livø, noget for, hvordan den enkelte så sig selv. Mange prøvede at gøre oprør og flygte, andre – som Mischa – endte med at give op og se sig selv, som de fagligt blev set. En del af ritualet på Livø var, at mændenes private tøj blev taget fra dem ved ankomst, og de skulle nu iføre sig "et sæt blåt arbejdstøj i groft, slidstærkt stof og et par jernbeslåede træsko. Uniformen skulle lære ham, at han boede på anstalten og hørte til der" (s. 47).

I et smuk efterskrift skriver Poul Nyrup Rasmussen om sin fars ophold på Livø og om det særlige forhold, han som "stuemand" fik til inspektøren og dennes hustru. Det forhold blev et vendepunkt for Nyrups far og hjalp ham til at komme videre i livet. Poul Nyrup skriver, at hans far "trods alt hverken (var) forbryder, homoseksuel eller svagt begavet" (s. 209). Det var der ifølge bogen mange andre, der heller

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 199 01-12-2023 11:31:28

ikke var, men nogle fandt kærligheden i nære seksuelle relationer til andre anbragte. Nyrup skriver, at "alternativet til en tvangsfjernelse og anbringelse på Livø ofte (var) en opvækst under kummerlige umenneskelige forhold" (s. 210). *Afvigernes Ø* viser, at mændene foretrak alternativet.

Ellen Nørgaard: Det naturlige og frie barn. Tre reformpædagogiske visioner. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2022. 207 s. 199,95 kr.

Af Karen Egedal Andreasen, lektor, Aalborg Universitet

Ellen Nørgaards bøger er altid god og spændende læsning, hvis man interesserer sig for pædagogikkens og skolens historie og gerne vil have gode analyser og beskrivelser. Dette gælder også hendes seneste bog, *Det naturlige og frie barn. Tre reformpædagogiske visioner*, udkommet 2022 på Aarhus Universitetsforlag.

Gennem næsten et halvt århundrede har flere af Nørgaards publikationer på spændende vis haft reformpædagogikkens ideer og praksis som omdrejningspunkt, og hendes doktorafhandling fra 1975, *Lille barn, hvis er du?*, kan nærmest anses for en faglig klassiker inden for området. I hendes efterfølgende udgivelser har hun formået at finde tilgange, der har åbnet for nye perspektiver på dette spændende emne. Således også med *Det naturlige og frie barn*, hvor hun fordyber sig i tre markante foregangspersoner, der var drevet af reformpædagogikkens visioner, men på hver deres måde. De tre er hhv.: lærer Thora Constantin-Hansen (1867-1954), lærer Olaf de Hemmer Egeberg (1887-1959) og skoleinspektør Asger Rosenstand Schacht (1893-1976). Tilgangen er biografisk, idet der tegnes en profil af hver af de tre, med særligt fokus på at belyse, hvordan de blev inspireret af reformpædagogikkens ideer, hvad de gjorde for at føre dem ud i praksis, og hvordan de gjorde det.

Bogens kapitler er bygget op omkring de tre aktører, hvis livsløb og baggrund skildres for at belyse, hvordan man kan forstå deres interesse i reformpædagogikken, og hvorved denne interesse kom til udtryk og gjorde sig gældende i den tid, de levede og var aktive inden for pædagogikken. Selvom valget af de tre også har været påvirket af, i hvilket omfang der var tilgængeligt biografisk materiale, er de rigtig gode valg, idet de, ud over at repræsentere historiske perioder lidt forskudt fra hinanden, også repræsenterer mennesker, der var forskellige og adskilte sig fra hinanden på flere måder – herunder bl.a. hvad angår den primære kontekst for deres praktisering af pædagogiske ideer. Ikke mindst er den biografiske beskrivelse af Egeberg interessant, idet Vanløse-forsøgene jo er så velkendte, og man får her løftet endnu en flig ind til en forståelse af deres forløb.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 200 01-12-2023 11:31:28

Thora Konstantin-Hansen, som vi først præsenteres for, voksede op i København med sine otte søskende i "et oplyst, internationalt og grundtvigsk orienteret kunstnerhjem med stor frihed for børnene" (s. 198). Thora blev tidligt uddannet som lærer. Den følgende af de tre beskrevne, Olaf de Hemmer Egeberg, blev født i Vejle og voksede op i Jylland, hvor faderen var lærer. I 1906 begyndte han på Silkeborg Seminarium, og som færdiguddannet flyttede han til København, hvor han i 1914 blev fastansat som lærer. Han havde altså hele sit virke inden for folkeskolen. I 1920'erne blev han involveret i kredsen, der var ved at vokse frem omkring reformpædagogikken, og møder her lærer og psykolog Sigurd Næsgaard. Næsgaard var optaget af reformpædagogikken og psykoanalysen – herunder også barnets seksualitet – og inspirerede til forsøgene med frie klasser i Vanløse, der er så kendte inden for reformpædagogikken i Danmark, og som også fik markant indflydelse på Egebergs karriere som lærer.

Den sidste af de tre, Asger Rosenstand Schacht, blev født i Jylland (Hedensted). Efter sin læreruddannelse havde han der sit virke nogle år, inden han, efter at have været ved militæret en tid, fik ansættelse som lærer i København. I forbindelse med efteruddannelse og gennem foredrag i Pædagogisk Selskab blev han introduceret for bl.a. arbejdsskolens ideer samt de tyske pædagoger Georg Kerschensteiner og Peter Petersen, og blev inspireret heraf.

Gennem de biografiske beskrivelser får læseren indblik i forskellige måder at udlægge, hvad "progressive education" omhandler, og forskellige måder at praktisere ideerne på. Inden for progressive education-bevægelsen var der en løbende diskussion om praksis og indhold. Som Nørgaard formulerer det, var der tale om en "åben, ja, til tider modsætningsfyldt pædagogisk strømning" (s. 191). Dette kan man naturligvis på den ene side forstå i lyset af, at der var tale om en pædagogik under udvikling. Det kan og må på den anden side også forstås i lyset af netop det forhold, at ideerne praktiseredes af forskellige mennesker, til forskellige tider, forskellige steder og pædagogiske kontekster.

Udgangspunktet i det individuelle, det enkelte menneskes levede liv og erfaringsverden, bidrager således i bogen på en relevant og spændende måde til yderligere forståelse af emnet ved at give indblik i de forskellige måder, hvorpå progressive education – eller "reformpædagogikken" – som bevægelse kom til udtryk i praksis i forskellige sammenhænge og også på individuelle måder, og hvordan dette også kan forstås netop i lyset af det biografiske. Det afsluttende kapitel rummer en fin opsamling og god sammenfattende analyse. Der er således tale om en rigtig interessant og velskrevet bog, der på en ny måde giver et indblik i dette spændende emne.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 201 01-12-2023 11:31:28

Søren K. Lauridsen og Leif Vestergaard: JYDSK – børnehaveseminarium, fritidspædagogseminarium, pædagogseminarium. Et stykke uddannelseshistorie. Aarhus: Jydsk Pædagog-Seminariums Forlag 2020-22. Bind 1: 1933-1993 (222 s.), bind 2: 1993-2007 (254 s.). 250 kr. pr. bind.

Af Hans Henrik Hjermitslev, lektor, UC SYD

Den 1. september 1933 slog Margrethe Christiansen dørene op for seks elever på Jydsk Børnehave-Seminarium. Seminariet havde hjemme i hendes folkebørnehave på Hjarnøgade 9 midt i Aarhus. Dermed var den første uddannelse til børnehavelærerinde uden for København i gang. Den spændende og vigtige historie om Jyllands første og største pædagogseminarium fra oprettelsen i 1933 til den tvungne indlemmelse i professionshøjskolen VIA University College i 2008 bliver nu fortalt af Søren K. Lauridsen, tidligere rektor, og Leif Vestergaard, tidligere souschef, der var toneangivende på Jydsk Pædagog-Seminarium fra 1990 og frem til fusionen, som de opfatter som enden på seminariet.

Det første bind, der omhandler perioden fra 1933 til 1993, er hovedsageligt baseret på skriftlige kilder i form af tryksager og arkivalier fra private arkiver, mens det omfattende materiale om 'Pædagoguddannelsen Jydsk' på Rigsarkivet Viborg desværre ikke er anvendt. I andet bind fokuseres på forfatternes egen tid fra 1993 til 2007, og hovedkilder er egne arkiver og erindringer, uden at det dog bliver til en erindringsbog. Alt er solidt dokumenteret med skriftlige kilder, og de personlige anekdoter og idiosynkrasier er holdt til et minimum, selvom forfatterne ikke lægger skjul på deres venstreorienterede udgangspunkt, og undervisningsminister Bertel Haarder og VK-regeringen, der gennemførte loven om professionshøjskoler i 2007, fremstår som skurkene. Som sådan fremstår bogen som et godt stykke amatørhistorisk arbejde, der dog til tider bliver lidt langt i spyttet på grund af dets detaljerigdom og mangel på samlende synteser.

Forfatterne har fornuftigt nok valgt at forfølge tre spor gennem historien, nemlig seminariets institutionshistorie, seminariets bygningshistorie og ikke mindst pædagoguddannelsens generelle historie. Ikke mindst det sidste er af stor værdi, også for folk uden forbindelse til JYDSK. Lauridsen og Vestergaard formår nemlig at placere deres seminarium i en større uddannelsespolitisk ramme ved at inddrage lovgivningen på området i form af de betænkninger, bekendtgørelser og love, der formede pædagoguddannelsen. De viser dernæst, hvordan betænkningerne og bekendtgørelserne fra 1953, lovene fra 1969, 1991 og 2006 og afslutningsvis bekendtgørelsen fra 2014 fik betydning for hverdagen på seminarierne. Vi følger således seminariets liv

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 202 01-12-2023 11:31:28

fra Hjarnøgade i 1933 og Borggade fra 1939 til nye bygninger på Fuglesangs Allé i 1957 og på Skejbyvej i 1983. Det bliver beskrevet, hvordan 'ånden fra Borggade' levede videre i de nye bygninger, og hvordan seminariet i 1962 udspaltedes i et børnehaveseminarium og et fritidspædagogseminarium for igen i 1992 at blive sammenlagt i forbindelse med indførelsen af den fælles pædagoguddannelse.

Vi kommer også inden for i maskinrummet i forbindelse med CVU-loven fra 2000, hvor der blev stillet krav om et forpligtende samarbejde mellem de mellemlange videregående uddannelser. Det betød, at bestyrelsesformænd og rektorer pludseligt kom på panikagtige frierfødder for at finde attraktive samarbejdspartnere i betingede eller ubetingede CVU'er. JYDSK deltog først i det betingede JCVU fra 2002 til 2003, hvor JYDSK valgte at træde ud sammen med det andet pædagogseminarium i Aarhus, Peter Sabroe, på grund af utilfredshed med det, forfatterne opfatter som bestyrelsens såvel udemokratiske som træge ledelsesstil. Med udtrædelsen af JCVU mistede JYDSK sin efter- og videreuddannelses- og sin forskningsafdeling, der begge havde været blandt de mest fremtrædende i landet. De resterende dele, grunduddannelserne i Aarhus og i Randers og Grenå, der var kommet til i henholdsvis 1996 og 1998, indgik derefter i NVU Østjylland og CVUalpha med rektor Søren K. Lauridsen som øverste chef. Det varede dog kun til 2008, hvor de fem CVU'er i Midtjylland blev tvangssammenlagt til det enorme VIA University College, der strækker sig fra østkyst og til vestkyst.

Lauridsen og Vestergaard har vanskeligt ved at skjule en vis bitterhed, eller i al fald et vist vemod, over udviklingen fra 2000'erne, hvor de måtte se deres livsværk forsvinde ud af hænderne på dem. Mest forstemmende for dem var beslutningen om at flytte alle de pædagogiske uddannelser i Aarhus til Ceres-grunden i midtbyen i 2015. I tråd med 'ånden fra Borggade' blev lukningen af uddannelsen på Skejbyvej i Vejlby-Risskov dog markeret med en stor fest med masser af kreative indslag i form af musik og drama. I 2018 blev bygningerne fra 1983 revet ned. Ånden fra Borgergade var nu en saga blot.

Ud over de konkrete konsekvenser af uddannelsespolitiske tiltag, hvoraf de væsentligste var loven om den fælles pædagoguddannelse fra 1991, der med tiden fjernede seminariernes højskolepræg med fokus på dannelse til fordel for akademiske og praksisrettede kompetencer, og loven om professionshøjskoler fra 2007, der resulterede i store uddannelsesfabrikker uden blik for stedets, atmosfærens og åndens betydning for uddannelse, placerer Lauridsen og Vestergaard også JYDSK i det børnehavepædagogiske landskab. Med Margrethe Christiansen som forstanderinde fra 1933 til 1956 tilhørte seminariet således den kristne og konservative frøbelske højrefløj sammen med Fröbel-Højskolen i København og

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 203 01-12-2023 11:31:28

Aabenraa Børnehaveseminarium, mens de mere progressive og venstreorienterede foretrak Montessori-Kursus for Småbørnslærerinder i København eller Social Pædagogisk Seminarium i Aarhus, der blev oprettet som et kulturradikalt Montessori-inspireret alternativ til Jydsk Børnehave-Seminarium i 1944, men lukkede under Haarders sparerunde i 1988. Trods venstredrejningen hos såvel undervisere som studerende i 1970'erne forblev det kristne livssyn en del af Jydsk Pædagog-Seminariums værdigrundlag helt frem til 1993, hvor konkurrenten i Aarhus nu var Peter Sabroe Seminariet, der var blevet oprettet som et socialpædagogisk seminarium i 1966 og var kendt for at være et meget venstreorienteret seminarium med fokus på projektarbejde.

Samlet set er der således meget at hente i læsningen af bogen om JYDSK, der i 1990'erne var landets største pædagogseminarium. Det er en vigtig historie, som ellers går i glemmebogen nu, hvor alle selvstændige seminarier er opslugt af seks regionale professionshøjskoler. Inden den fælles pædagoguddannelse fra 1991 eksisterede der i Danmark 23 børnehaveseminarier, 8 fritidshjemsseminarier og 10 socialpædagogiske seminarier. De var for de flestes vedkommende opstået gennem lokalt initiativ og bærer på en mindeværdig historie med kvindelige og mandlige ildsjæle, politiske kampe og pædagogiske modsætninger samt hverdage og fester med kreativ udfoldelse og højt humør, der påvirkede undervisere og studerende for livet. Desværre er der ikke skrevet ret meget om disse seminarier. Der er historier, der mangler at blive fortalt. Lad bogen om JYDSK være til inspiration for alle, der har mod på opgaven. Og bare rolig, kommende udgivelser behøver ikke fylde 500 sider. En god begyndelse er en artikel til et lokalhistorisk tidsskrift.

FOLKESKOLEN

Thorstein Balle: Grundtvigs skolevej. Bidrag til en forståelse af fænomenet "Grundtvigs virkningshistorie" – belyst gennem begrebsanalyse og empiriske undersøgelser af Grundtvigs virkning i folkeskolen i perioden 1930 til 1960. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2022. 612 s. 499,95 kr.

Af Ove Korsgaard, professor emeritus, Aarhus Universitet

Thorsten Balle (TB) redegør i indledningen både for sin personlige drivkraft bag og den aktuelle baggrund for afhandlingen. TB havde længe haft et ønske om at skrive en monografi om den tidligere undervisningsminister Jørgen Jørgensen, der betragtede sig selv som grundtvigianer. Dette ønske blev aktualiseret af en udtalelse af professor Peter Dahler-Larsen, Syddansk Universitet, der i 2007 hævdede, at ingen enkeltperson har præget den danske skoletradition – "og måske hele

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 204 01-12-2023 11:31:28

den danske selvforståelse," mere end Grundtvig. Når det gjaldt evaluering i folkeskolen, havde Grundtvigs indflydelse ifølge Dahler-Larsen gjort "fornuftsbaserede løsninger umulige."

At Grundtvig skulle have en så markant indflydelse på folkeskolen, var den umiddelbare anledningen til, at TB gennemførte en kvalitativ interviewundersøgelse, hvor han ville afdække en række – i skolesammenhæng – centrale personers opfattelse af Grundtvigs virkning på folkeskolens udvikling. Undersøgelsen blev gennemført med 20 centrale personer (forskere, skolefolk, ministerielle embedsmænd og politikere), som alle havde et stort kendskab til folkeskolen. Alle var stort set enige om, at Grundtvig havde en betydelig virkningshistorie i folkeskolen – og alle kunne de kvalificere Grundtvigs virkning. Dette på trods af, at kun omkring halvdelen af de interviewede havde læst noget af eller beskæftiget sig med Grundtvig (ud over at have sunget hans salmer og sange). Resultaterne af undersøgelsen, "Myten om Grundtvigs indflydelse på den danske folkeskole", blev bragt i Grundtvig Studier (Balle 2014, s. 62-98).

Både myteundersøgelsen og Peter Dahler-Lasens udtalelse rejste det spørgsmål, som TB gjorde til udgangspunkt for afhandlingen: Hvad vil det sige, og hvordan kan det dokumenteres, "at Grundtvig har haft en virkning på et bestemt samfundsområde – og ikke mindst hvordan man i givet fald, når det drejede sig om folkeskolen, kunne beskrive og påvise denne påvirkning." Det er afhandlingens hypotese, at Grundtvig er, hvad der inden for diskursteori kaldes en 'flydende betegner', altså et ord, som i sig selv ikke er klart defineret. Når navnet Grundtvig anvendes, er det ofte uklart, hvad der menes. Er det personen Grundtvig, der refereres til? Eller er det en grundtvigianer? Eller bruges navnet Grundtvig om noget helt tredje, som måske slet ikke har noget med Grundtvig at gøre?

På baggrund af interviewundersøgelsen i 2014 opstiller TB følgende tese: *Grundtvigs virkningshistorie i folkeskolen er ikke Grundtvigs – men 'Grundtvig's.* Undersøgelsen viste, at ordet Grundtvig ikke kun bruges om en historisk person af kød og blod, men at navnet Grundtvig har en mangfoldighed af betydninger. "Man konstruerer en 'Grundtvig-figur', som tillægges bestemte egenskaber og opfattelser, hvorefter disse bruges til forsvar eller legitimering af egne synspunkter". I afhandlingen identificerer TB seks forskellige udgaver af Grundtvig. Ud over personen Grundtvig optræder der fem øvrige udgaver af Grundtvig: 1) 'Teksten Grundtvig', 2) 'Symbolet Grundtvig', 3) 'Receptionen Grundtvig', 4) 'Grundtvigs arvtagere', 5) 'Konstruktionen Grundtvig'.

Med de forskellige Grundtvig-figurer som ledetråd undersøger TB et omfattende empirisk materiale om folkeskolen i perioden 1930-1960. Materialet omfatter de centrale love for lærer-

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 205 01-12-2023 11:31:28

uddannelsen (1930 og 1954), for folkeskolens tilsyn (1933 og 1949) og for folkeskolen (1937 og 1958). Desuden gennemgås retningsgivende skrifter fra centraladministrationen, såsom betænkninger, bekendtgørelser og undervisningsvejledninger. Desuden har TB inddraget otte tidsskrifter og 14 skrifter fra Undervisningsministeriet. Tidsskrifterne udtrykker forskellige skoleopfattelser, "herunder tidsskrifter, som i særlig grad udtrykker 'grundtvigske' synspunkter på skole- og oplysningsforhold". TB har ligeledes undersøgt Jørgen Jørgensens arbejde med folkeskolelovene i 1937 og 1958 og hans folkelige virke i denne forbindelse. Desuden har TB gennemtrævlet Dansk Skoleforenings virksomhed, fordi den i perioden 1930-60 bekendte sig til en samvirken mellem de grundtvigske tanker og den offentlige skole. Og TB har ligeledes gennemført en undersøgelse af læreruddannelsen i perioden 1930 til 1960 som en bro mellem 'Grundtvig' og folkeskolen. Undersøgelsen af dette omfattende materiale viser med al ønskelig tydelighed, at det ikke er Grundtvig, men 'Grundtvig', der har haft massiv påvirkning på folkeskolens udvikling frem til omkring 1960.

TB's afhandling *Grundtvigs skolevej* indskriver sig på klargørende vis i en stadig tilbagevendende debat om Grundtvigs betydning for det danske samfunds selvforståelse og udvikling. I akademiske studier og ikke mindst i den offentlige debat har der gennem de seneste 150 år været utallige henvisninger til, at Grundtvig har haft helt afgørende betydning for udviklingen i Danmark. Det er afhandlingens selvstændige grundsynspunkt, at Grundtvigs betydning ofte anses for at være så indlysende, at man slet ikke behøver at argumentere for, hvordan og på hvilken måde han har præget et givet område. Det gælder også folkeskolen, jf. interviewundersøgelsen "Myten om Grundtvigs indflydelse på den danske folkeskole".

Denne afhandling er den første egentlige systematiske analyse af Grundtvigs virkningshistorie i folkeskolen. Der findes mange afhandlinger, der beskæftiger sig med Grundtvigs betydning for folkehøjskolen og friskolen i Danmark, men der findes ikke tilsvarende undersøgelser af Grundtvigs betydning for folkeskolen. Nok har flere med stort kendskab til folkeskolen påpeget, at Grundtvig har haft afgørende betydning for folkeskolen, men kun få har søgt at konkretiseret og dokumentere, på hvilken måde og på hvilke områder Grundtvigs indflydelse har gjort sig gældende. Denne mangel råder TB's afhandling bod på, idet den bidrager til en langt mere nuanceret forståelse af, hvad Grundtvigs virkningshistorie er for en størrelse.

TB har udviklet en skarpsindig metodik, som giver et nuanceret apparat til at skelne mellem de mange virkningshistorier, som Grundtvig er ophav til. Med sit analyseapparat anskueliggør TB, at der eksisterer forskellige for-

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 206 01-12-2023 11:31:28

ståelser af Grundtvigs virkning i perioden fra 1930 til 1960. TB's differentiering mellem de forskellige Grundtvig'er er original og bidrager til en dybere forståelse af fænomenet 'Grundtvigs virkningshistorie'. Differentieringen nuancerer og udvider vores forståelse af brugen af Grundtvig i eftertiden. Som TB påviser, er en undersøgelse af Grundtvigs betydning for folkeskolen i perioden 1930-1960 ydermere konfronteret med det problem, at Grundtvig kun yderst sporadisk og fragmenteret har skrevet og udtalt sig om børneskolen. Alene af den grund er det ikke muligt, understreger TB, "at opstille et Grundtvigs skolesyn, når det drejer sig om børneskolen." Et sådant eksisterer simpelt hen ikke. Men selv om Grundtvig ikke kan tilskrives direkte betydning for børneskolen, kan han heller ikke fraskrives betydning, idet TB i sine empiriske undersøgelser påviser, at Grundtvig *bliver* tillagt stor betydning for folkeskolen.

På indsigtsfuld vis demonstrerer TB, at de tanker, Grundtvig gjorde sig om *menneskelivet* og *samfundslivet,* udgør "en væsentlig del af fortolkningsgrundlaget for et 'grundtvigsk' skolesyn". Det er en vigtig pointe. For her advokerer TB for det samme synspunkt, som Villy Sørensen har formuleret i bogen *Jesus og Kristus*, nemlig at *fortolkningen* af historien om Jesus hører "med til historien, der også er menneskepsykens eller menneskeåndens historie." (Villy Sørensen: *Jesus og Kristus*, 1992, s. 234). *Fortolkning* af Grundtvig hører med til nyere dansk historie, der også er historien om, at Grundtvig har haft afgørende betydning for det danske samfunds udvikling, herunder direkte skolepolitisk betydning for folkeskolen. Det får TB til at drage den veldokumenterede konklusion, at Grundtvigs opfattelse af børneskolen er fortolket og sammenfiltret med hans arvtagere på en sådan måde, "at man ikke kan tale om Grundtvigs skolesyn, men faktisk kun om 'et grundtvigsk skolesyn eller 'Grundtvigs' skolesyn".

At det ikke er Grundtvig, men 'Grundtvig', der har haft indflydelse på folkeskolen, bliver ikke mindst tydeliggjort i det store kapitel om ærkegrundtvigianeren Jørgen Jørgensen, der muligvis ikke har læst en artikel af Grundtvig. TB er den første, der har benyttet JJ's omfattende arkiv og har dermed været i stand til – på en langt mere dybtgående måde end hidtil – at belyse såvel hans forståelse af Grundtvig skolesyn som hans indflydelse på lovgivningen vedrørende folkeskolen i perioden 1930-1960.

Som TB anfører i indledningen, har han tidligere haft planer om at skrive en monografi om Jørgen Jørgensen. Med afhandlingen udvidede TB planen til også at få belyst Grundtvigs betydning for folkeskolen i perioden 1930-1960, hvilket i høj grad komplicerede hans forehavende – men også kastede et nyt og tiltrængt lys på et uoplyst område. Afhandlingens dobbelte udgangspunkt, både at udvikle metoder til udforskning af 'Grundtvigs virk-

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 207 01-12-2023 11:31:28

ningshistorie' og at verificere tesen om, at Grundtvigs virkningshistorie i folkeskolen ikke er Grundtvigs – men *'Grundtvig's,* har gjort afhandlingen unødig kompliceret. Afhandlingens konstruktion ville have været stærkere, hvis forfatteren havde valgt at forklare virkningens historie i dens hermeneutiske betydning og derefter analysere forskellige billeder af Grundtvig hos forskellige historisk vigtige skolemennesker. Dette havde dannet grundlaget for en hermeneutisk orienteret undersøgelse, der ville have skabt en bedre indre sammenhæng i afhandlingen.

Alt i alt fremstår *Grundtvigs skolevej* som et værdifuldt og fortjenstfuldt arbejde, der bidrager til en dybere forståelse af Grundtvigs virkningshistorie. Afhandlingen er den første systematiske undersøgelse af Grundtvigs virkning i folkeskolen fra 1930 til 1960 og bidrager på dette felt med nye indsigter og ny viden. Der er tale om et selvstændigt pionerarbejde, som bryder nye veje og dermed sikkert vil tjene som udgangspunkt for fremtidig forskning og fortsat offentlig samtale. Sidst men ikke mindst bidrager afhandlingen til en tiltrængt terminologisk oprydning i den udbredte brug af navnet Grundtvig som forklaring på dette og hint, og den vil uden tvivl få klargørende betydning for den fortsatte debat om Grundtvigs betydning for det danske samfunds selvforståelse og udvikling.

Jesper Eckhardt Larsen, Barbara Schulte & Fredrik W. Thue (red.): Schoolteachers and the Nordic Model: Comparative and Historical Perspectives. London: Routledge 2021. 260 s. £104.

Af Attila Nobik, lektor, Universitetet i Szeged, Ungarn

Scandinavian countries are known worldwide as examples of societies that have developed a social model that lies between capitalism and socialism. The Nordic model has gained attention not only from the public, but also from researchers. The Nordic countries and their model have become a crucial point of reference in discussions about society and education. Furthermore, interest in the region has been amplified by the success of the Finnish educational system. The excellent results in the PISA tests had a significant impact. First, they turned the Finnish education system and teacher training into models for others to learn from and imitate. Secondly, Finnish educational research has become a significant point of reference and the county's valuable export. Educational researchers and educational historians have played a crucial role in the dissemination of the Nordic model from the very beginning. From an Eastern European perspective, the Nordic region appears to be one of the strongest bases for research in the history of education. Nordic professionals are ac-

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 208 01-12-2023 11:31:28

tively involved in worldwide organisations and events, whilst regional conferences and journals are common in the Nordic nations. Their research frequently examines the Nordic model and is widely published and presented.

Edited by Jesper Eckhardt Larsen, Barbara Schulte, and Fredrik W. Thue, this book contains 13 historical and comparative chapters on the role played by schoolteachers in the Nordic model's history. According to the authors, the Nordic model of education is a complex and multifaceted concept that can be understood in four different dimensions. First, it is a social and empirical reality that is constantly being negotiated by various stakeholders. Second, it serves as a domestic tool for defining a Nordic cultural identity. Third, it can be utilised by the Nordic countries to distinguish their region internationally. Fourth, it often serves as a projection surface for a variety of people and countries outside the Nordic region. It is important to note that the Nordic model is not a static concept but rather a one that is constantly evolving in response to changing social, economic, and political conditions.

The book is divided into three sections. The first part, entitled "The social roles, status and images of Nordic teachers", contains four chapters. This part deals with the role of teachers in the early development of modern mass education systems. Jesper Eckhardt Larsen investigates the concept of teacher types. In his analysis, he categorises teachers into the 'colonising' and 'organic' types and illustrates the correlation between the various types of nation states (culturally defensive and culturally expansive) and the responsibilities of teachers. Drawing on Michel Foucault's studies on pastoral power, Fredrik W. Thue examines the religious foundations of Nordic teacher cultures and contends that primary school teachers in Nordic countries are the successors of Lutheran pastors in society. He argues that the "kinship between minister and teacher, between preaching and teaching, is a basic precondition of Nordic school traditions and teacher cultures" (p. 52.).

In the last few years, one can see renewed interest towards the social history of teachers. Scandinavian historians of education published a considerable amount of articles in this field. Christian Larsen's chapter is embedded in this tradition, as he demonstrates that, during the 19th century, teachers played a crucial role not only as educators but also as influential figures in agricultural modernisation. In his conclusion, he argues that "For almost a century, rural teachers in the Scandinavian countries had put considerable effort and time into their work as 'people's teachers', serving as agricultural pioneers, creating libraries, conveying new knowledge for the benefit of school district inhabitants, or helping with applications and letters. (...) Many of these teachers had obtained their knowledge at the teach-

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 209 01-12-2023 11:31:28

er training institutions that arose in this period. However, these teachers only constituted a small proportion of the total and the vast majority were 'locals' who cultivated their land and took care of their animals in more traditional ways. The latter, like most other peasants, did not necessarily engage in the Enlightenment project of disseminating knowledge through parish libraries or agricultural education. For such teachers, the school plot was, first and foremost, part of their salary and a source of income" (p. 76-77.) Barbara Schulte concludes the first section by demonstrating how Chinese scholars of education have embraced the Nordic model over the past 30 years.

In the second part, titled "The Emergence of Nordic Teacher Education and Teacher Identities", the focus is on teacher education. Marjo Nieminen illustrates that during the Finnish teacher education reforms from 1860 to 1960, the sources for the patterns of academicisation were not the Nordic countries, but international examples. Building on the idea of academic drift and academisation, Janne Holmén and Johanna Ringarp examine the different routes of academisation for Finnish and Swedish primary teacher training during the twentieth century. Beatrice Cucco and Jesper Eckhardt Larsen discuss the different origins of Danish and Finnish teacher training pedagogical traditions. They claim that "an overall observation is that the previously very central concept of pedagogy seems to be losing ground in both these Nordic cases, perhaps because of the strong Anglo-Saxon influence as part of the ... global trends. In this development, Denmark seems less willing to change its pedagogical approach than Finland" (p. 139.). Lindsey Waine and Susanne Wiborg assess the distinct approaches taken by Sweden, Germany, and England in reforming teacher education and demonstrate that each country has devised different solutions in response to the need to modernise education. Björn Furuhagen and Janne Holmén explore how trade unions have influenced teacher education reforms in Finland and Sweden, demonstrating their different roles. They argue that "teachers' unions are crucial for the development of teacher education, a factor that has been overlooked in earlier research, which has focused mainly on political actors." (p. 167.).

The third section contains four chapters that focus on teacher professionalism in Nordic countries. In their chapter, Lars Erik Larsen and Fredrik W. Thue examine and explain how the rapid growth of secondary education in the second half of the twentieth century had different effects on the professional status and autonomy of teachers in Denmark and Norway. Sølvi Mausethagen explores the construction of professionalism in Norwegian doctoral programs in education. She concludes that the 'instrumental', 'relational' and 'critical' ways to understand a teacher's professionalism

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 210 01-12-2023 11:31:28

emerged from conflicting pedagogical traditions and new ideas in educational theory. She claims that the "challenge that Nordic teachers encounter today is how to deal with the policy discourses on teacher professionalism if they want to have a voice in policy-making." (p. 199). This dilemma is strongly present in many educational systems. Kathleen Falkenberg and Johanna Ringarp give a useful example of the difference between professionalism from above and professionalism from within in their analysis of the grading and assessment practises of German and Swedish teachers. Finally, Wieland Wermke and Tine S. Prøitz examine the settings in which teachers in Sweden, Germany, and Norway carry out their daily work and the strategies they use to do so.

The book contains engaging and thought-provoking perspectives, which tempts the reader to read the chapters not just one by one, but as a discussion on the topic. One of the possible interpretations of the book is that it is a meta-discourse. The volume, whilst analysing and presenting different aspects of the Nordic model, is in constant dialogue with previous interpretations. The authors are constantly reflecting on their own positions in relation to the subject. The book embodies each of the four dimensions mentioned in the Introduction. The Nordic model is both a reality and a construct. It is a reality, because, as the studies show, there are many similarities in the history and present of the countries in the region. However, it is also a concept that the texts effectively challenge, proving that the Nordic model is not universal and highlighting significant differences between nations.

When editors and authors select the analytical framework, they not only analyse but build and shape the model. As noted by the editors, the Nordic model can be approached either from the outside or from the within (p. 229). Although they themselves interpret this statement as a kind of geographical and cultural inside-outside, it is, in fact, also true of the authors' and editors' position in relation to the subject of research. This complex attachment to the subject is one of the fascinating intellectual aspects of the volume. Also, it encourages the reader to critically think about the Nordic model and its implications for education in other parts of the world. Another possible interpretation of the volume is to read the texts as answers to the following question: Who are teachers? There are multiple responses to this question provided in the book, which are not contradictory, but complement each other.

For a significant part of the history of the Nordic model, teachers are not only teachers but also 'agents' of the various modernisation efforts of the (nation) state. Teachers play an active role in shaping national identity, taking on tasks previously held by the church, and promoting modernisation

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 211 01-12-2023 11:31:28

in agriculture. They actively shape education policies by their actions and organisations, but also through their principles, values, and beliefs, links with or breaks from pedagogical traditions. There is increasing concern in Nordic countries over the identity of teachers in modern society. According to these essays, teachers shape the discourse on their own professionalism in a variety of ways, while at the same time a wide range of external actors with different interests are involved in this discourse. This ultimately leads to the question of what roles and tasks society expects of teachers today. Finally, a question that is not discussed in the book but inevitably arises in the reader's mind is: What is the future of the Nordic model? Can the 'third way' of social development and regional identity be preserved in a globalised world? Will the success of Nordic education systems and the knowledge they create remain a major export for Nordic countries? And what role will teachers play in this?

The book is not only an essential reading for anyone interested in learning more about the Nordic model, but its high-quality analyses provide a good basis for dialogue on these latter questions.

Signe Holm-Larsen, Jette Kirstein og Jens Bennedsen: En fascinerende verden. Om anskuelsesundervisningen og dens tavler. Forlaget Jonstrupsamlinges Venner 2023. 136 s. (rigt illustreret). 150 kr.

Af Christian Larsen, seniorforsker, Rigsarkivet

Et af de store samtaleemner er, hvor meget iPads, telefoner osv. skal fylde i folkeskolen – skal vi tilbage til de fysiske bøger og have digitalfrie timer, eller skal der være regler for, hvor meget digitale undervisningsmidler må fylde i klasselokalet? Brug af audiovisuelle hjælpemidler i folkeskolen er imidlertid ikke ny, men strækker sig 200 år tilbage til de første læse- og lærebøger med billeder og landkort på væggen, anskuelsestavler omkring år 1900, skoleradio og skole-tv, Statens Filmcentral og nu digitale læringsplatforme.

Den foreliggende bog er en udløber af en særudstilling på Jonstrupsamlingen og handler om de anskuelsestavler, som havde deres gyldne periode i 1900-tallets første tre årtier. Samtidig er bogen indgang til de 11.000 ud af 16.000 anskuelsestavler, som skolehistorie.au.dk ved Aarhus Universitet har digitaliseret.

Anskuelsesundervisningen vandt som pædagogisk metode indpas i Danmark fra sidste halvdel af 1800-tallet i en nationalromantisk tidsalder præget af vækst og fremskridtstro. De første

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 212 01-12-2023 11:31:28

anskuelsestavler blev brugt i døveundervisningen, men blev først for alvor udbredt til folkeskolen fra omkring 1880, først udenlandske, men derefter danskproducerede tavler. Børns tænkning, sprog og moral skulle udvikles, de kunne blive samfundsnyttige og gode medborgere i et moderne Danmark. Dette skulle ske gennem en elevinddragende undervisning i folkeskolen, der var baseret på børnenes egne iagttagelser og erkendelser af den omgivende verden. Her fik anskuelsestavler en central plads som en gyldig repræsentation af den "virkelige" verden, som den kom til udtryk på de mange plancher, der kunne hænges op på klasselokalets væg. Tavlerne åbnede på den måde op en ny verden for børn i både byens købstadsskolen og på landet i de mange små landsbyskoler. Da anskuelsesundervisning blev skolefag med skoleloven i 1899, betød det en blomstringstid for dansk tavleproduktion, der den varede frem til slutningen af 1930'erne, hvor anskuelsesundervisning udgik af 1937-skoleloven.

De tre forfattere har anskuelsestavlerne i fokus i denne bog, hvor tekst og righoldige gengivelser af tavler i farver (68 forskellige) supplerer hinanden fortrinligt i beskrivelsen af metoder og principper i anskuelsespædagogikken, af tavlernes pædagogik, emne- og motivvalg og historie og af tavlernes tilblivelsesproces. På den måde kommer vi vidt omkring i anskuelsestavlernes historie, og interesserede læser kan via databasen over anskuelsesbilleder på skolehistorie.au.dk dykke ned i tavlernes fascinerede verden.

KØN OG UDDANNELSE

Åsa Broberg, Viveca Lindberg & Gun-Britt Wärvik (red.): Kunskapstraditioner och yrkeskunnande. Kvinnors yrkesutbildning i historisk belysning. Makadem 2022. 238 s. SEK 295.

Af Ning de Coninck-Smith, professor, Aarhus Universitet

Når talen falder på kvinders adgang til længerevarende uddannelse, fylder deres indtog på universiteterne en hel del, hvis ikke hele billedet, med lærerindeuddannelsen på andenpladsen. Alle de andre mere erhvervsrettede uddannelser, som kvinder historisk set og især fra cirka midten af det 19. århundrede har haft adgang til inden for omsorg, husholdning og tekstil, har fået langt mindre opmærksomhed. Det er der nu rettet op på for Sveriges vedkommende med denne glimrende antologi, der især sætter spot på husholdningsuddannelserne, men også dækker uddannelse til f.eks. væverske og frisør.

Mange forskellige samfundsmæssige drivkræfter fletter sig ind og ud i den empiriske undersøgelser af specifikke skoler eller uddannelser. De spænder fra den tidlige kvindebevægelses kamp for bedre tjenestepiger,

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 213 01-12-2023 11:31:28

over nationalromantiske drømme om betydningen af svensk tekstilhåndværk, hungersnød i den svenske del af Finland i 1860'erne, unge kvinders indvandring til byerne og dermed tabt kontakt til deres mødre, den gradvise videnskabeliggørelse af det huslige arbejde til efterkrigsårenes 'husholdningsfeminisme'. Sidstnævnte var en bevægelse, der i reaktion på det patriarkalske svenske samfund ønskede at synliggøre potentialerne i kvindelige hverdagserfaringer. Over syv år på kanten mellem 1970'erne og 1980'erne indsamlede journalisten Britta Åkerman kvinders erfaringer med syklubber, husmoderforeninger og initiativer for bl.a. at styrke kvinderne i kampen mod børnelægernes såkaldte amningstyrani. Det var tale om uddannelse af kvinder til "en kvindeseparatistisk offentlighed", som historikeren Kajsa Ohrlander benævner det. Det indbefattede en stolthed over kvindelige kompetencer som syltning, bagning, strikning og syning, der nærmest var blevet usynliggjort og uden samfundsmæssig værdi.

Flere af bidragene kredser om betydningen af uddannelse for kvinderne. Blev de fastholdt i en allerede eksisterende kvinderolle, eller var det et frigørelsesprojekt. F.eks. udbød højskoler kvindekurser til mejerske, mens kurser i politisk dannelse kun var for mænd på trods af, at selverhvervende kvinder havde fået stemmeret til kommunale råd i 1862. Hvad motiverede alle disse kvinder, som i mellemkrigsårene og efter 2. Verdenskrig f.eks. strømmede til husholdningsskoler, var det opbakning til husholdningsfeminismen, var det et ønske om at kunne gå kvalificeret ind i tidens nye ideal, kammeratskabsægteskabet, eller var det snarere et udtryk for, at den forlængede barndom, også kaldet ungdom, også var blevet kvindernes eje? Spørgsmålene finder ikke deres svar i denne antologi, men opstår på baggrund af læsningen af de mange bidrag – og bør diskuteres nærmere. Der løber et ønske gennem de forskellige kapitler om at opskrive disse, ofte upåagtede uddannelser – og samtidig sende et vemodigt blik til fortiden. Husholdningsskoler er lukkede, ligesom uddannelsen til dameskrædder med alle dens finesser og teknikker ud i kunstsyning er fortid, mens uddannelse til barneplejerske ikke siger dagens unge kvinder og mænd noget.

Ud over de mange interessante og tankevækkende kvindelige erhvervsuddannelser rummer antologien også eksempler på, hvordan disse hidtil ubelyste uddannelser med fordel kan udforskes ved hjælp af interview og selverindring. Der er tale om en meget nyttig og inspirerende antologi, som forhåbentlig kan anspore til sammenlignende dansk forskning.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 214 01-12-2023 11:31:28

VELFÆRDSARBEJDE

Trine Øland (red.): Velfærdsarbejdets paradokser. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2023. 162 s. 198 kr.

Af Niels Rosendal Jensen, lektor, Aarhus Universitet

Denne antologi består af en teoretisk indledning plus otte kapitler samt et efterord. Kapitlerne spænder vidt med nedslag i åndssvageforsorgen, integration/inklusion, den stille elev, skulkeri/skolevægring, skolepsykiatri, kvindefrigørelse og farveblindhed. Antologien er blevet til i et samarbejde mellem forfatterne i en selvorganiseret forskningsgruppe ved Sektion for Pædagogik på Københavns Universitet. Gruppen etableredes i 2014.

Med paradokser henvises til, at "alt velfærdsarbejde refererer på den ene eller anden måde til den eksisterende samfundsorden og henter sin begrundelse i denne orden og dens dominerende praksisformer. Derfor er der også et grundlæggende tilpasningsaspekt forbundet med velfærdsarbejde. Velfærdsarbejdet baserer sig dog også på borgerens individuelle behov og ønsker, og denne sammenhæng mellem tilpasning og individuelle behov skaber paradokser i det konkrete velfærdsarbejde" (s.9n-10ø). Man kan spørge, om paradokser kan forsvinde, overvindes enten helt eller delvist eller i det mindste over år. En af bogens pointer er, at paradokser udgør uløselige modsætningsforhold, og at det derfor er "en vigtig professionel kompetence i alle velfærdsprofessioner at kunne forstå og forholde sig til de paradokser, der er i arbejdet" (s. 10). Paradokser indeholder med andre ord "en varig struktur, som får betydning for, hvad velfærdsarbejdet kan og gør. Velfærdsarbejdets paradokser betyder noget, uanset om vi gør os kloge på dem eller ej. Bogens pointe er således, at det er vigtigt at interessere sig for velfærdsarbejdets paradokser for at kunne agere kyndigt i velfærdsarbejdets dynamikker og for at kunne udfylde den samfundsmæssige rolle velfærdsarbejderen har med at understøtte borgerens evne til at 'færdes vel' i sit liv og i samfundslivet" (ibid.). I en kort formulering lyder det, at bogens kapitler kaster lys over og studerer fem paradokser, nemlig fremskridtets, frigørelsens, lighedens, hjælpens og inklusionens paradoks (s. 21m).

Hermed er bogens ærinde angivet i brede penselstrøg. De enkelte bidrag er relevante nedslag, som professionelle i velfærdsarbejdet kan blive klogere af. Bidragene bygger på empiriske studier og er hver især interessante og tankevækkende. Essensen er, at de professionelle i almindelighed er velmenende og gerne vil hjælpe børn, unge, voksne og/eller handicappede. Læseren vil ikke finde eksempler på uvillighed eller passivitet fra de ansattes side. De hårde realiteter er imidlertid, at de paradokser, der gives eksem-

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 215 01-12-2023 11:31:28

pler på, ikke lader sig opløse. Ærindet er altså ingenlunde en kritik af velfærdsarbejdet som sådan, men derimod at pege på dets samfundsmæssige karakter. For at understrege dette forhold trækkes behørigt og med rette på Georg Simmel og hans forståelse af, hvad der gør et samfund muligt (uformelle interaktioner og relationer i hverdagen). Det valgte afsæt indebærer, at også velfærdsarbejdet er en samfundsskabende instans.

Som allerede nævnt spænder antologien bredt. Ikke alle bidrag kan ydes retfærdighed. Det fortjener de, men det ville sprænge rammerne for denne anmeldelse. I stedet har jeg valgt at omtale to af kapitlerne. Det drejer sig om kapitel 5 (Paradoksale problematiseringer af den stille elev) og kapitel 8 (Kvindernes paradoksale frigørelse i velfærdsarbejdets brændpunkt). Stine Saaby Bach indleder sagaen om den stille elev med at konstatere, at "man kan tilsyneladende blive *for* stille" (s. 79). Sigtet er at vise, hvordan "den stille elev bliver til som en skolemæssig problemfigur", der i én og samme bevægelse søger at 'problemløse' og alligevel genskaber de problemer, som skulle løses. Afsættet er social angst, som i dette tilfælde er knyttet til krav om at række fingeren op i timerne, kunne performe socialt og træde op i form af mundtlige præstationer. Med træk på Foucault fremanalyserer forfatteren tre diskursive formationer, nemlig for det første den normaliserende diskurs (og dermed negligeringen af elevers opfattelse og selvbillede af at være ramt af depression – fint eksempel!), for det andet fællesskabets diskurs (og den dertil hørende moralisering, som her forbindes med fagligheden og vurderingen af den enkelte elev): "Læring og social adfærd kan *således* betragtes som to sammenhængende størrelser: Som elev skal man lære det, man skal, *og* man skal lære det på den rigtige måde" (s. 87) og for det tredje den afhjælpende diskurs (og den tilhørende tilpasning). Det formelle og udtalte sigte for skolen (lærere, pædagogisk personale, PPR og UU-vejledning) er at yde hjælp til eleven for dennes egen skyld, mens den anden side af medaljen er at tilpasse afvigerne til normaliteten. Dvs. en dobbelthed mellem velment omsorg fra den professionelles side og intervention for at tilpasse eleven til skolen. Denne balancegang manifesterer sig også i både subtile og manifeste in- og eksklusionsmekanismer med udgangspunkt i normalisering. Næppe et chokerende nyt budskab, men ikke desto mindre aldeles værdifuldt at være bevidst om.

Marianne Brodersen og Trine Øland leverer også en interessant artikel, der igen viser, at paradokserne nærmest står i kø, og at de ikke kan løses trods forestillinger og quickfixes og snuptagsløsninger. Indledningsvist præsenteres læseren for et såkaldt opbyggeligt eksempel på, hvordan etniske minoritetskvinder gennem cykeltræning bliver mobile og ad den vej frigøres. Denne lyse forgrund fremtræder dog

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 216 01-12-2023 11:31:28

mindre lys, når vi senere i samme bidrag kan læse om, hvordan stereotyper virker kontrollerende og racialiserende.

Bidraget centreres om tre eksempler på kvinder, der kontrolleres. Det gælder først og fremmest indvandrerkvinden, men dernæst også den tosprogede mor og ovenikøbet karrierekvinden som mor. Stereotypierne er givet velkendte: den tosprogede mor problematiseres, fordi hun angiveligt ikke magter at sætte grænser for sit/sine barn/børn. Hun beskrives som hjemmegående, dårlig til dansk og som en svag forælder. Det er naturligvis de muslimske drengebørn, prinserne, der volder kval i timerne i form af en såkaldt problematisk adfærd. Både indvandrerkvinden og den tosprogede mor afviger fra den forestillede moderne kvindetype (s. 132). Mens indvandrerkvinden betragtes som passiv og uden en egen fri vilje (på grund af den ikke-moderne patriarkalske kultur), anskues den tosprogede mor som vag og eftergivende; hun forkæler børnene og stiller ikke krav til dem. Det kan udlægges som en mulig fare for det danske samfund – risikoen for degeneration males op i stereotypierne i kraftige og slagkraftige, folkeligt appellerende farver.

Imidlertid er det vigtigt for de to forfattere at knytte disse forståelser til en kapitalistisk produktions- og (u)afhængighedslogik. Begge kvindetyper skal formes til at blive produktive og finde deres plads i det samfundsmæssige produktionssystem. Ved siden af og indvævet i produktionslogikken finder vi afhængighedslogikken, som i sin kerne drejer sig om, at kvinden skal finde sig til rette i sin sociale rolle som uafhængig af patriarkatet. I begge tilfælde skal velfærdsarbejdet bidrage til formningen af moderne kvinder, der er nyttige samfundsøkonomisk og uafhængige af velfærdsydelser, især overførselsindkomster. Uafhængighed fremtræder således i en idealiseret fremstilling som lønarbejde uden for hjemmet og dermed også idealet om at være selvforsørgende.

Endelig inddrager forfatterne karrierekvinden i hendes egenskab af at være mor. Også hendes form for opdragelse betragtes som problematisk – der er tale om en svag mor, der stiller for store hhv. for små krav til sine børn, alt imens hun samtidig forlanger det urimelige af skolen. Afrundende flettes de tre kvindetyper sammen i en analyse, som er ganske tankevækkende og for nogle muligvis endda udfordrende. Der er særdeles mange væsentlige pointer at blive klogere af.

I et fugleperspektiv kan læseren i denne bog stifte bekendtskab med sider af 'livets *prøvelser*' – både angår den personlige individualitet og identitet hos brugerne og samtidig de sociale relationer mellem ligestillede og i forhold til de professionelle. Endelig kan man også spore en undertone af den usikkerhed, der kan være til stede i de forskellige kontekster, bogen trækker eksempler fra.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 217 01-12-2023 11:31:28

Antologien bør finde vej til en bred læserskare af især professionelle (lærere, pædagoger – både udlærte og studerende), men kunne også appellere til offentligheden.

UNIVERSITET OG HUMANIORA

Julian Lamberty: Universitetet og konkurrencestaten. Et studie af Syddansk Universitet 1990-2016. Syddansk Universitetsforlag 2022. 350 s. 338 kr.

Af Jesper Vestermark Køber, studielektor, Københavns Universitet

Med universitetsforliget fra 2023 vedtog Folketinget at forkorte kandidatuddannelser og skære optaget på bacheloruddannelser. Reformen afspejlede både en politisk ambition om at få flere unge til at vælge professionsrettede bacheloruddannelser og en ideologisk målsætning om en ny kurs for dansk uddannelsespolitik. Særligt socialdemokraterne ønskede et opgør med de såkaldte lærdes tyranni, der angiveligt prægede de foregående års uddannelsespolitiske visioner om flere studerende på universiteterne.

Af samme grund er det kærkomment, at Julian Lamberty i *Universitetet og konkurrencestaten* udfolder historien om de sidste cirka 50 års universitetspolitik og de idépolitiske strømninger, der har præget det. Nærmere bestemt bruger Lamberty konkurrencestatsbegrebet som prisme til at forstå universitetsudviklingen fra 1970'erne og frem til midten af 2010'erne. Konkurrencestaten er i en dansk sammenhæng uløseligt knyttet til Ove K. Pedersens bog af samme navn fra 2011.[1] Lamberty gengiver loyalt Pedersens fortolkning, der i forenklet form præsenterer konkurrencestaten som en grundlæggende norm- og værdiforandring i opfattelsen af den offentlige sektor og forholdet mellem borger og stat. Til forskel fra efterkrigstidens velfærdsstat, hvis mål var at demokratisere, fremme den sociale mobilitet og kompensere for markedets svagheder ved hjælp af den offentlige sektor, havde konkurrencestaten fra afslutningen af det 20. århundrede til opgave at føre en markedsorienteret politik, der først og fremmest koncentrerede sig om at forbedre landets konkurrenceevne. Det er Lambertys centrale og overbevisende pointe, at vi er nødt til at forstå den overgang, velfærdsstaten har gennemgået til konkurrencestat, hvis vi skal erkende de store forandringer i universitetspolitikken og de universitetspolitiske visioner, som er knyttet hertil.

Denne historie fortæller Lamberty i to dele. Første del beskriver universitetspolitikkens overordnede udviklingstræk fra klassisk universitet med udstrakt selvstyre og egne videnside-aler til konkurrencestatens instrumentalisering af universitetets virke og for-

1 Ove K. Pedersen: *Konkurrencestaten*, Hans Reitzels Forlag 2011.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 218 01-12-2023 11:31:28

mål. Anden del er et casestudie af Syddansk Universitets (SDU) udvikling i konkurrencestatens epoke 1990-2016. Begge dele lægger vægt på de idémæssige forskydninger. Første del gennemgår kronologisk udviklingen fra velfærdsstatens universitet til konkurrencestatens gennem folketingsdebatter om universitetets formål og værdi. Her argumenterer Lamberty bl.a. for, at konsensus om det rendyrkede velfærdsstatsuniversitet forankret i 1970-styrelseslovens udstrakte medindflydelse og medarbejderdemokrati kun levede kortvarigt. Allerede i årene mellem 1977 og 1983 indvarslede borgerlige ideer om markedsstyring og opgør med universitetsdemokratiet et idémæssigt nybrud, der pegede frem mod universitetsloven i 1992. Her skabtes et kompromis mellem velfærdsstats- og konkurrencestatsidealerne, hvor regeringen styrkede universiteternes ledelsesansvar, men også holdt fast i dele af medarbejderdemokratiet. Konkurrencestatens idealer slog til gengæld for alvor igennem med universitetsloven 2003, hvor universitetet blev underlagt de rationaler om mål- og kontraktsyring, som prægede den offentlige sektor generelt.

I den anden del viser Lamberty, hvordan SDU transformeredes i denne proces hen imod konkurrencestatens universitet. Studiet viser ikke kun sammenhængen mellem konkurrencestat og universitetsudvikling, men også en specifik udvikling på SDU, hvor konkurrencestatens idealer om universitetet som motor for vækst flettede sammen med universitetsledelsens overlevelsesstrategi i forhold til konkurrencen med andre universiteter. Fokus er her på universitetsledelsen, men også fusionen i 1998, som gjorde universitetet konkurrencedygtigt. Samtidig illustrer casestudiet spændinger i konkurrencestatens rationaler og modsatrettede ønsker om at styrke den formelle autonomi rodfæstet i en faglig og kompetente ledelse på den ene side og styringen af den offentlige sektor på den anden.

Bogen er en omskrivning af forfatterens ph.d.-afhandling. Der er tale om et ganske solidt metodisk håndværk, som på baggrund af velvalgt empiri klargør de ideer, som har formet instrumentaliseringen af universitets formål i retning af vækst og konkurrenceforbedring. Der er således mange kvaliteter ved denne velskrevet og veldisponerede bog. Bogen holder sig hele vejen igennem til de idémæssige forskydninger, og særligt første del er et rigtigt stærkt bidrag til at forstå de generelle udviklingstræk og de idémæssige kampe bag lovgivningen. Den anden del er ligeledes grundig, men mest for læsere med særlig interesse for SDU. Grebet med at bruge konkurrencestaten som gennemgående prisme til at forstå de centrale udviklinger fremstår intuitivt rigtigt. Der står dog ikke altid helt klart, om konkurrencestaten er en forudsætning for at forstå udviklingen, eller om konkurrencestatshypotesen er undersøgelsens genstand.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 219 01-12-2023 11:31:29

Stærkest fremstår de dele af bogen, hvor Lamberty netop forholder sig kritisk til det styrende begreb, og hvor han på baggrund af sin undersøgelse korrigerer Ove. K. Pedersens skematiske opstilling af forskellene mellem velfærdsstaten og konkurrencestaten. Ligesom Else Hansens undersøgelser har vist, indikerer nogle af Lambertys konklusioner, at overgangen fra det klassiske universitet til velfærdsstatens var mere afgørende end det senere skifte fra velfærdsstat til konkurrencestat, fordi politiseringen og instrumentaliseringen af universiteterne blev etableret her.[2] Som eksempel på kontinuitet mellem velfærdsstaten og konkurrencestaten fremhæver Lamberty, med henvisning til Hansen, Teknikerkommissionen, der allerede i 1959 understregede de tekniske og naturvidenskabelige uddannelsers betydning for at forbedre den danske konkurrenceevne og øge den økonomisk vækst.

Lamberty kunne have gjort mere ud af denne diskussion om nuancerne i konkurrencestatshypotesen og bidraget til den større diskussion om konkurrencestatsbegrebet, som eksempelvis kan findes i bogen *Konkurrencestaten og den kritikere* fra 2017.[3] De førnævnte ansatser til at gå i rette med konkurrencestatsbegrebet kunne eksempelvis havde været uddybet i behandlingen af de forskydninger i betydningen af demokrati, som Lamberty også peger på. Ove K. Pedersen antog, at konkurrencestaten fordrer en type borger, der til forskel fra velfærdsstatens demokratiske medborger er en rational, homo economicus. I Lambertys undersøgelse er spørgsmålet om demokrati mere knyttet til de ansattes indflydelse på ledelsen, og derfor mere en konflikt mellem ledelse og deltagelse i en medarbejderkontekst frem for en ny forestilling om de mennesker, som universitetet former. Vi får således kun i begrænset omfang en diskussion af, om der også i uddannelsessynet lå et ønske om at fremme bestemte typer af borgere, eller er det blot var Ove K. Pedersens antagelse.

Samlet set kunne bogen være styrket ved et større udblik med fremhævning af internationale kontekster og diskussion af, hvorfor de sejrrige ideer blev stærke. Konkurrencestatsbegrebet er som nævnt godt til at anskueliggøre visse udviklinger i den offentlige sektor og styrkelsen af kontrollen med universiteterne. Hos Lamberty tolkes konkurrencestaten næsten alene i en dansk velfærdskontekst, og der er ikke meget om de forandrede fremtidshorisonter, som prægede den internationale diskussion om globalisering eller forestillingen om industrisamfundets overgang til videnssamfund. Spørgsmålet er, om ikke videnssamfundsbe-

2 Se f.eks. Else Hansen: *Professorer, studenter og polit.er: Om velfærdsstatens universitetspolitik 1950-1975*, Museum Tusculanums Forlag 2017.

3 Søren Kaj Andersen (red.): *Konkurrencestaten og dens kritikkere*, Kbh.: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2017.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 220 01-12-2023 11:31:29

grebet er mindst lige så afgørende for udviklingen af universiteterne som konkurrencestatsbegrebet, og at der netop af den grund kunne være basis for en kundskabs- eller begrebshistorisk undersøgelse af ideerne om videnssamfundets påvirkning af dansk universitetspolitik.

Det kan dog være en opgave for fremtidige historikere at overveje. Med Julian Lambertys bog har vi i hvert fald fået et værk, som vil kunne læses og bruges af alle med interesse for den nyere universitetspolitiske historie.

Hampus Östh Gustafsson: Folkhemmets Styvbarn. Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935-1980. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB 2020. 494 s. SEK 249.

Af Jesper Eckhardt Larsen, førsteamanuensis, Høgskolen i Innlandet – Lillehammer

Et skrig fra rationalitetens jernbur – humaniora som det svenske folkehjems stedbarn.

Hvad staten giver, kan staten tage væk igen. Sådan beskrev Charles E. McClelland i 1990 en risiko ved den statstunge tyske universitetsverden, og generelt om den europæiske vej til professionalisering.[4] Denne professionalisering var sket "ovenfra" i modsætning til den amerikanske, som i mange tilfælde var foregået "indefra", fra professionerne selv, og præget af stærke private universiteter. Han mente dog også, at den tyske professionalisering havde været succesfuld, og faktisk ikke var landet i denne fælde. Analysen kan også anvendes på forsknings- og uddannelsessektoren i vore små nordiske nationalstater, med et udpræget statsmonopol på højere uddannelse og en lang tradition for professionalisering "ovenfra", også i denne sektor. Her foregår megen videnskab på de folkevalgtes nåde.

Humaniora dækker på moderne dansk (og svensk) et bredt vidensfelt, som består af en række endda meget forskellige videnskaber. At diskutere humaniora over en bred kam kan man af denne grund finde er lidt af en konstruktion, som kun opstår, når et statsmonopol skal legitimere sine udgifter over for vælgere.

En gennemgående tese i Gustafssons afhandling er, at humanioras legitimering allerede fra 1930'erne bliver et statsanliggende i Sverige, udfordret af etableringen af "den demokratiska välfärdsstatens planeringsrationella legitimitetsregim". Den Wicksell-Jernemanska studenterudredning fra 1935 slog temaet an om de kommende behov for højtuddannede. Det havde været "bättre om det producerades fler ingenjörer, medan det for filosofer och

4 C.E. McClelland, "Escape from freedom? Reflections on German professionalization 1870-1933". I: I.R. Torstendahl & M. Burrage (eds.): *The formation of professions: Knowledge, state and strategy* (s. 97-113). London: Sage Publications, 1990.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 221 01-12-2023 11:31:29

teologer identifierades en stor diskrepans mellan produktion och avsättningsmöjligheter."[5] Gustafsson stiller derfor spørgsmålet, om der var en specifik svensk modernisme, der allerede fra 1930'erne pressede på for tekniske og rationelle løsninger på samfundsproblemer. Hans undersøgelser løber tilbage i 1800-tallet og finder eksempler på en national selvforståelse som et ekspertiseland inden for naturvidenskab og præget af en "ingeniørromantik". Sveriges bidrag til det internationale samfund som en "kulturnation" var forbundet med disse felter (s. 93). Tilføjes kan desuden den stærke tekniske og naturvidenskabelige tendens i forvaltningen af Alfred B. Nobels (1833-1896) fond og Nobelpriserne helt frem til i dag.

Gustafsson drager en stærk parallel mellem Fritz Ringers beskrivelse af de tyske mandariners fald[6] og de svenske professorer inden for humaniora i det tidlige 20. århundrede. Det svenske ideal om statsembedsmænd (eller mandarin-ideologien), som en stor del af især de humanistiske lærde støttede, var orienteret mod at lede folket *fra oven og ned* og samtidig være i tæt alliance med samfundets magthavere. Videnskabens og videnskabens legitimitet var ikke primært baseret på demokrati inden for dette ældre regime. Disse svenske mandariner af humanistisk lærdom blev opfattet som tilhørende en fortid, uden nogen legitim plads i et kommende moderne demokratiske samfund. Et nyt legitimitetsregime blev etableret i løbet af 1930'erne og 1940'erne, ledet af en ny kulturelite med klar forankring i arbejderbevægelsen. Ifølge denne bevægelse var humaniora ikke progressiv nok, og professorerne blev betragtet som elitære. En "kollision" mellem et uddannet aristokrati og de nye "moderne" eliter var tydelig (s. 112ff).

Gustafsson hævder, at i Sverige løber der et politiske paradigme for rationel planlægning ("planeringsrationalismen") – kombineret med en tro på videnskabens potentiale som en samfundsmæssig forandringskraft – gennem hele perioden fra 1930'erne til 1980'erne. Med en forbløffende kontinuitet er dette legitimeringsregime blevet styrket på tværs af det politiske spektrum gennem et halvt århundredes forsknings- og uddannelsespolitik (s. 92).

Der har dog også været svenske modstemmer. I en rapport fra det svenske humanistiske forskningsråd fra 1973 var en udførlig reference til internationale statistiske oplysninger om antallet af fuldgyldige professorer i humaniora i lande, der blev anset for at være sammenlignelige med Sverige i kulturel standard og ambitionsniveau.

5 SOU 1935:52: S. Wicksell & T. Jerneman (red.): *Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena*. Stockholm, 1935, citat s. 101.

6 F.K. Ringer: *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community 1890–1933*. Harvard University Press, Cambridge/Mass., 1969.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 222 01-12-2023 11:31:29

Hvor Sverige havde 117 professorer, havde Danmark 105, Norge 185, Finland 107, Nederlandene 233, Belgien 88 og det tyske forbundsland Nordhein-Westphalen hele 266 humaniora-professorer. Denne henvisning til udlandet tjente til at fremhæve, at svensk humaniora var i en usædvanlig dårlig stand og måtte anses som en undtagelse på den internationale scene (s. 328).

Det er påfaldende, at Gustafssons analyser langsomt lader til at flyde sammen med vurderingerne i kilderne. Det forekommer jo ofte, at man som historiker "bliver, hvad man læser", og får mere og mere sympati for sine aktørers udtalelser. Brugen af Fritz Ringers yderst negative vurdering af humanistiske professorer er en indikation af denne tendens. En anden, lidt problematisk antagelse er, ret konsekvent at se humanioras legitimeringskrise som en konstruktion. Denne meta-læsning giver en blindhed over for reelle trusler. For det tredje, og mest foruroligende, er den meget alvorlige drøftelse af spørgsmålet: Har humaniora en legitim plads i et moderne demokrati? Dette spørgsmål, må denne anmelder indrømme, virker helt absurd. Hvordan skal et demokrati omgås historiske, etiske og værdimæssige spørgsmål uden professionelle, som kan informere og gå i dialog med en oplyst og levende offentlighed? Jeg vil dog heller ikke påstå, at afhandlingen entydigt giver svaret "nej". Gustafsson udtrykker det sådan: "Min undersökning har tydligt visat att humaniora både kan ses som tilgång och fara for demokratin. (…) Frågan om humanioras legitimitet är direkt avhängig vilket samhälle som vi – genom våre historiska berättelser – väljer att leva i." Denne konstruktivistiske fanfare må vi lade stå et øjeblik.

Afhandlingen er en imponerende *tour de force* igennem det moderne Sveriges videnspolitiske landskab. Den dækker en imponerende mængde aspekter af den nyere forskningslitteratur. Den er et *must* for enhver, som interesserer sig for humanioras reelle vilkår, og som interesserer sig for vores – lidt særlige – naboland Sverige.

Uddannelseshistorie_2023_sh._til tryk.indd 223 01-12-2023 11:31:29